

Wacław WASILEWSKI

Szczątki nosorożca włochatego *Coelodonta antiquitatis* (Blum.) w osadach plejstocenijskich Bychawy koło Lublina

W lipcu 1957 r., podczas kopania studni w Bychawie, na prawym zboczu doliny potoku Kosarzewka obok cmentarza (fig. 1), wydobyto prawy górny ząb trzonowy (m²) nosorożca. Znajdował się on na głębokości 15 m. Na głębokości 12 m, w tej samej studni, znaleziono również fragment zębra dużego ssaka¹. Szczątki te otrzymałem dopiero po kilku miesiącach.

Ząb, podczas oczyszczania go z resztek ziemi, został poważnie uszkodzony, a niektóre jego części zaginęły. Zachowała się tylko część wewnętrzna korony oraz częściowo jej policzkowa i tylna krawędź, jak również tylny zewnętrzny korzeń (tabl. I, fig. 3 i 4).

Ząb ten należy do osobnika starego, o czym świadczy stosunkowo daleko posunięte starcie wierzchołka korony.

Wobec znacznego uszkodzenia zęba można było wykonać na nim tylko niektóre pomiary. Wysokość korony wynosi 45 mm od strony policzkowej, a 40 mm od strony językowej. Długość korzenia (tylny zewnętrzny) wynosi 37 mm. Zatoka środkowa (*medisinus*) jest już zamknięta, długość jej wynosi 29 mm, a głębokość 35 mm, sięga ona więc prawie dna korony. Przednie odgałęzienie wyniosłości pagórkowatej tylnej tzw. wyrostek ostrogowaty (*crochet*) i grzebień wewnętrzny (*crista*), wychodzący z policzkowej krawędzi zęba, oddzielają część zatoki środkowej tworząc dołek środkowy (*fossette*), który jest jednak połączony z zatoką za pośrednictwem szczeliny. Długość dołka środkowego wynosi 10 mm, szerokość 9 mm. Zagłębienie tylne (*postsinus*) obszerne jest znacznie płytsze, częściowo wypełnione cementem. Pętla szkliwa otaczająca to zagłębienie ma kształt zbliżony do trójkąta. Długość zagłębienia tylnego wynosi 21 mm. Na tylnej krawędzi tego zagłębienia znajduje się niewielka krawędź dodatkowa.

Wymienione cechy, jak również położenie, kształt i wymiary grzebienia wewnętrzznego oraz wyrostka ostrogowatego odpowiadają opisanemu przez A. Ślusarskiego (1884) zębowi nosorożca włochatego *Coelodonta*

¹ Znalezionymi szczątkami zaopiekował się ob. A. Kostrzewski, dzięki czemu mogłem przystąpić do opracowania tego materiału.

antiquitatis (Blum.) s. *Rh. tichorhinus* (Fischer) z Komodzianki. Również cechy te zgodne są z opisanymi przez E. Lubicz-Niezabitowskiego (1926) zębami nosorożca włochatego z Wielkopolski (Dębiec, Wilda).

Okaz pochodzący ze Staruni (1914) ma podobny układ pętli szkliwa, jest jednak dużo młodszy. Powierzchnia trąca korony u osobnika ze Staruni jest jeszcze niewykształcona i dlatego podobieństwo do zęba okazu z Bychawy jest na pozór mniej wyraźne.

Wydobyte szczątki zębra wykazują swoimi rozmiarami podobieństwo do zębów nosorożca, nie można jednak stwierdzić tego z całą pewnością. Położone są w odmiennych utworach i oddziela je od zęba około trzy-metrowej miąższości warstwa osadów.

Dla ustalenia kolejności występowania utworów plejstocenijskich w pobliżu miejsca znalezienia fauny, wykorzystałem profile geologiczne pięciu studni. Zbadałem jednak tylko profile studni nr III, IV, V oraz odkrywkę

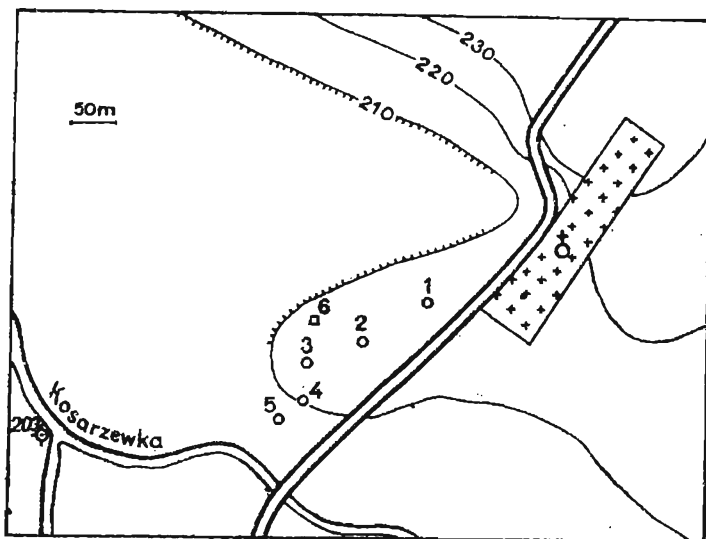

Fig. 1. Plan sytuacyjny zbocza w Bychawie

Sketch map of the hillside at Bychawa

1 — studnie zawierające szczątki fauny, 2–5 — pozostałe badane studnie, 6 — odkrywka

1 — well containing relicts of fauna, 2–5 — remaining investigated wells, 6 — outcrop

nr VI (fig. 1, 2). Wykorzystałem również resztki osadów zachowane przy wydobytych szczątkach fauny ze studni nr 1. Korzystałem też z informacji osób biorących udział przy kopaniu studni. Posłużyłem się nimi przy określaniu miąższości i kolejności występowania poszczególnych utworów w profilach studni nr I i II.

W wyniku badania profilu studni nr III stwierdziłem, że kolejność leżących na sobie warstw w profilu tej studni pokrywa się z profilami studni nr I i II, zrekonstruowanymi na podstawie informacji uzyskanej od osób drugich, miąższość zaś tych warstw jest podobna. Natomiast w profilach studni nr IV i V stwierdziłem brak starszych utworów plejstocenijskich.

Utworem przedplejstocenijskim, który widoczny jest w profilach wszystkich studni, jest glina powstała z rozlasowanej kredy lub margiel kredowy. Utwór ten w profilu studni nr IV i V wznosi się do wysokości 207 m n.p.m.

Najstarszym utworem plejstocenijskim widocznym w profilach studni nr I, II i III leżącym na wysokości 200 do 203 m, czyli poniżej obecnego

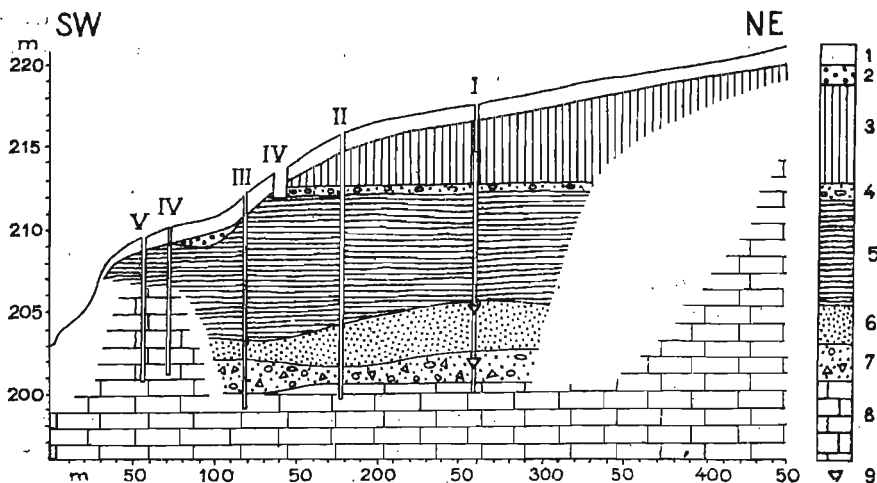

Fig. 2. Profil zbocza w Bychawie

Vertical section across hillside at Bychawa

I—V — studnie, VI — odkrywka, 1 — kreda, 2 — piaski i żwirki z otoczkami północnymi, 3 — mułki niuwarstwione, 4 — mułki warstwowe, 5 — piasek z otoczkami północnymi, 6 — less, 7 — piasek rzeczny, 8 — gleba współczesna

I—V — wells, VI — outcrop, 1 — Cretaceous, 2 — sand and graels with Northern pebbles, 3 — non-stratified silts, 4 — stratified silts, 5 — sands with Northern pebbles, 6 — loess, 7 — fluvial sand, 8 — recent soil

dna Kosarzewki, są żwirki i piaski źle przemyte przez wodę i zawierające duże ilości węglanów wapnia. Wśród okruchów skał wapiennych przeważnie kanciastych znajdują się okruchy piaskowców, krzemienie, czarne otoczaki zbliżone do litytów oraz otoczaki skał północnych. Północne pochodzenie tych otoczek potwierdzają pracownicy Katedry Geologii U. M. C. S. w Lublinie. Warstwa ta zawiera ząb nosorożca włochatego. Próbkę piasku z profilu studni nr II i resztki piasku zachowane przy wydobywaniu żebie zbadała uprzejmie prof. dr M. Turnau-Morawska, która stwierdziła obecność dość licznej ilości skałeni oraz minerałów ciężkich mało odpornych na transport, jak amfibole i granaty, wobec czego skłonna jest powstanie tego utworu odnieść do plejstocenu.

Następnym ku górze utworem jest mułek stalowoszary, niewarstwowany, słabo burzący się w kwasie solnym. Miąższość jego w profilu studni nr III wynosi 1 m. Próbkę tego mułku zbadała również M. Turnau-Morawska stwierdzając jego wiek plejstocenijski. W mułku tym w studni nr I znaleziono szczątki zebra.

Kolejnym ku górze utworem są mułki szaro-żółtawo-zielonawe, warstwowane. Wielkość i kształt ziarn przypomina warstwę poprzednią. W części dolnej mułki te wykazują słabe burzenie się w kwasie solnym,

w wyższych warstwach przechodzą stopniowo w bezwapienne. Miąższość tej warstwy w profilach studni I, II, III wynosi 7÷9 m. Mułki te widoczne są również w profilach studni IV i V, gdzie spoczywają one na utworach kredowych nie zawierających materiału północnego.

Na mułkach leży około trzydziestocentymetrowej grubości warstwa piasku, powyżej górnego poziomu studni nr III, IV i V. Obserwowałem ją jednak w odkrywce położonej między studniami II i III. Leży ona na wysokości około 212÷213 m. Utwór ten wykazuje ślady warstwowania w postaci wkładek gliniastych warstewek piasku. W piasku tym występują, podobnie jak w dolnym poziomie piasków leżących pod mułkami, otoczaki skał północnych, jak również okruchy lub otoczaki skał wapiennych. Warstwa ta występuje również w profilach studni nr I i II.

Ostatnim utworem glacialnym leżącym na zboczu powyżej odkryw jest less. Jest on przykryty glebą współczesną.

Między studniami nr III i IV, tuż pod glebą, leżą na mułkach resztki piasków rzecznych (prawie białe). Jest to, jak się wydaje, najmłodszy utwór plejstoceniowy na badanym zboczu, który utworzył się po uprzednim rozmyciu w tym miejscu utworów lessowych i górnej warstwy mułków².

Na zboczach kredowych, powyżej górnego poziomu mułków i lessów, zachowały się do dziś ślady dawnej moreny w postaci głazów i otoczek skał północnych, które można spotkać na powierzchni zbocza wśród okruchów skał wapiennych i ułamków piaskowców.

Fakt, że w piaskach i żwirkach podścielających mułki znajdują się w niewielkiej ilości wśród materiału miejscowego otoczki północne, a jednocześnie w tym utworze znajdują się szczątki fauny, pozwala uznać materiał ten za utwór młodszy od moreny zlodowacenia krakowskiego. Utwór ten powstał w okresie rozmywania moreny wcześniej osadzonej na Wyżynie Lubelskiej.

W rozmowie z prof. A. Jahnem doszliśmy do wniosku, iż nie jest wykluczone, że profil bychawski może być przynajmniej w swej górnej części soliflukcyjnie odwrócony, a więc odwrócenie obejmuje mułki dolne i górny bruk północny. Bardzo możliwe, że znalezione przeze mnie mułki odpowiadają mułkom soliflukcyjnym profilu opisanego przez A. Jahna i M. Turnau-Morawską (1952), a określonym przez tychże autorów jako utwór staroplejstoceniowy, starszy od moreny zlodowacenia krakowskiego.

Wobec nowego faktu znalezienia fauny i materiału północnego w utworach podścielających mułki, można wysunąć pogląd na wiek tych mułków i górny bruk pomorenowy. Utwory te można by uznać również za poziom soliflukcyjny z okresu ostatniego lub przedostatniego zlodowacenia. W tym wypadku profil bychawski można uważać za profil odpowiadający tak częstym na Wyżynie Lubelskiej odwróconym profilom stratygraficznym, chociażby opisanym w pracy A. Jahna (1956), profilem znanym: z doliny Kurówki (Kaleń, koło Makuszowa) i Góry Puławskiej.

Katedra Zoologii Ogólnej

U. M. C. S. w Lublinie

Nadesłano dnia 10 października 1959 r.

² Według twierdzenia miejscowej ludności, w piasku tym, podczas wydobywania go do celów budowlanych, kilka lat przed drugą wojną światową, znaleziono szczątki szkieletu mamuta. Szczątki te miały być oddane do miejscowej szkoły. Dotychczas nie udało mi się jednak odnaleźć szkieletu.

PIŚMIENICTWO

- JAHN A. (1956) — Wyżyna Lubelska. Pr. Geograf., nr 7. Warszawa.
- JAHN A., TURNAU-MORAWSKA M. (1952) — Preglacjał i najstarsze utwory plejstocенские Wyżyny Lubelskiej. Biul. Państw. Inst. Geol., 65. Warszawa.
- NIEZABITOWSKI-LUBICZ E. (1914) — Wykopaliska Staruńskie. Kraków.
- NIEZABITOWSKI-LUBICZ E. (1926) — Szczątki nosorożca włochatego znalezione na ziemi wielkopolskiej. Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu, nr 2. Poznań.
- ŚLÓSARSKI A. (1884) — Zwierzęta (zaginione) dyluwialne. Pam. Fizjogr., 4, Warszawa.

Вацлав ВАСИЛЕВСКИ

**ОСТАТКИ ВОЛОСАТОГО НОСОРОГА COELODONTA ANTIQUITATIS (BLUM.)
В ПЛЕЙСТОЦЕНОВЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ БЫХАВЫ ОКОЛО ЛЮБЛИНА**

Резюме

В Быхаве (центральная часть Люблинской возвышенности) при копке колодца, найден неполный зуб (m^2) носорога *Coelodonta antiquitatis* (Blum.) (табл. 1 фиг. 3 и 4). Зуб находился под 15 метровым слоем плейстоценовых отложений, сохранившихся на дне долины потока Косажевка. Автором исследовалось залегание плейстоценовых отложений вблизи местонахождения фауны при использовании профилей пяти колодцев и одного обнажения (фиг. 1 и 2).

Автором констатируется, что: найденный зуб находился в нижнем горизонте песков и мелкого гравия состоящих главным образом из местного материала, то есть из обломков известняковых пород и значительного количества обломков третичных песчаников. В этом слое находятся немногочисленные гальки скандинавских пород. Мощность этого слоя равняется около 2 м. Она залегает непосредственно на мелу. Кверху следуют отложения: алевролита стального-серого цвета, неслоистые мощностью в 1—3 м, алевролиты слоистые серо-желтовато-зеленоватые 7—9 м, верхний горизонт песков с гальками скандинавских пород 0,3 м, лёсс до 4 м, современная почва.

Пески и гравий содержащие остатки фауны определены автором как образования позднейшие нежели морена краковского (миндель) оледенения. Это отложения по мнению автора образовались в период размыва морены ранее отложившейся на Люблинской возвышенности. Лежащие на этом образовании алевролиты и верхний горизонт песков со скандинавскими валунчиками, автор готов считать солифлюкционным горизонтом среднепольского (рисс) или балтийского оледенения (вюрм).

Wacław WASILEWSKI

**RELICTS OF A WOOLLY RHINOCEROS *COELODONTA ANTIQUITATIS* (BLUM.)
IN THE PLEISTOCENE DEPOSITS OF BYCHAWA NEAR LUBLIN**

Summary

At Bychawa (central part of the Lublin Plateau) there has been discovered, while digging a well, an incomplete tooth (m^2) of the rhinoceros *Coelodonta antiqunitatis* (Blum.) (Plate I, Figs. 3 and 4). It was found under a layer of Pleistocene deposits of 15 m thickness, preserved on the valley floor of Kożarzewka creek. The author has investigated the arrangement of the Pleistocene deposits near the locality where this fauna had been found, making use of the vertical section of five wells and of one outcrop (Figs. 1 and 2).

The author has established the fact the discovered tooth was embedded in a lower horizon of sands and gravels built chiefly of local material, i. e. of fragments of calcareous rocks and of a great number of fragments of Tertiary sandstones. In this same layer, sporadically pebbles of Scandinavian rocks occur. The thickness of this layer is about 2 m. It is laid down directly on cretaceous. Upwards there are the following strata: steel-grey non-stratified silts of 1 to 3 m. thickness; grey yellowish-greenish silts, 7 to 9 m. thick; an upper sand layer with pebbles of Scandinavian rocks, 0.3 m. thick; loess of a thickness up to 4 m., and recent soil.

The author looks upon the sands and gravels containing fauna as a deposit younger than the moraine of the Cracow Glaciation (Mindel). In the author's opinion, this deposit was produced during the washing down of a moraine formed at an earlier date on the Lublin Plateau, whereas he tends to consider the superimposed silts and the upper layer of sands with Scandinavian pebbles as a solifluxion layer of the Middle Polish (Riss), or the Baltic (Würm) Glaciation.

TABLICA I

Fig. 3. Ząb nosorożca włochatego *Coelodonta antiqunitatis* od strony powierzchni żującej

Tooth of woolly rhinoceros *Coelodonta antiqunitatis*, seen from side of mastication surface

a — krawędź zewnętrzna, b — krawędź tylna, c — zatoka środkowa, d — wyrostek ostrogowaty, e — grzebień wewnętrzny, f — dołek środkowy, g — zagłębienie tylne, h — krawędź dodatkowa (wielkość naturalna)

a — out rim, b — rear rim, c — central hollow, d — spurlike projection, e — inner comb, f — central pit, g — rear depression, h — additional rim (natural size)

Fig. 4. Ząb nosorożca włochatego *Coelodonta antiqunitatis* od tyłu (wielkość naturalna)

Tooth of shaggy rhinoceros *Coelodonta antiqunitatis*, seen from the rear (natural size)

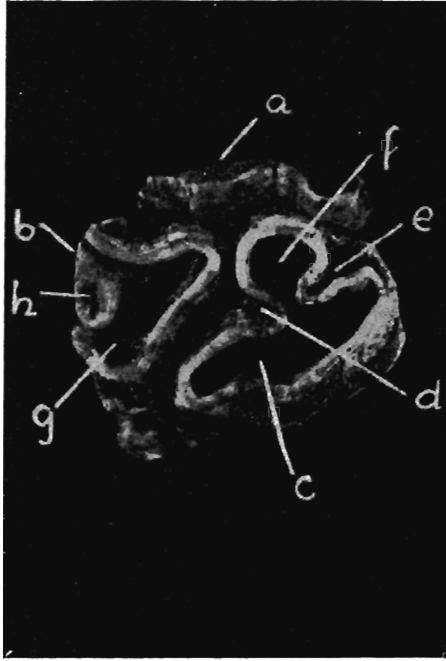

Fig. 3

Fig. 4

Wacław WASILEWSKI — Szczątki nosorożca włochatego *Coelodonta antiquitatis* (Blum.) w osadach plejstocenijskich Bychawy koło Lublina